

ВІДОБРАЖЕННЯ ПОБУДОВИ СІМ'Ї У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ З АНАЛІЗОМ ІСТОРИЧНИХ РОЛЬОВИХ ЗМІН

Трегубов Д. Г. (Харків, Україна)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1821-822X>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6454983>

ABSTRACT. The aim of this article is to study the relationship between the role of women and men in the family with the stages of formation of human society using works of world literature. It has been shown that women are the first to acquire a reasonable state by grouping to counteract the aggression of α -males or coquetry, which formed the basis for choosing a stronger male. Regarding the possibility of forming an Amazonian society, a parallel was made with the fairy tale «Little Red Riding Hood», which depicts three generations of women in whose lives there was no permanent husband. It has been proved that for the pastoral and nomadic society women were the guardians of their native land – the ones who always remain. This information has come down to us in the form of the Persian folk novel «Samak-Ayar». Many artistic sources indicate the need for restraint primitive instincts in marriage: Pushkin's The Tale of the Fisherman and the Fish, The Folk Tale What a Man Doesn't Do, It's Good, and Shakespeare's Taming of the Shrew. This analysis shows that a stable family requires a certain hierarchy of relationships between husband and wife. This need calls for further research into building a harmonious family.

KEYWORDS: man, woman, family, stability, matriarchy, patriarchy, polygamy, monogamy, world literary heritage.

Сучасне суспільство сформувалося через тривалі стадії матріархату та патріархату, що привело до наявності в чоловіків та жінок певного стереотипу поведінки, закріпилося у традиціях народів світу та світовій літературній спадщині. Традиції, навіть незрозумілі, стабілізували первісне суспільство. Первинність матріархату у становленні людства свідчить про первинність переходу жінки від проявів розуму, властивих і тваринам, до формування сукупної розумності. Існує

плем'я людиноподібних мавп «бонобо» в яких діє матриархат; за африканськими легендами вони навчили людину усьому, тобто першими встали на шлях розумності, але зупинилися у розвитку. Тілесний контакт у племені доповнює обмежене мовленнєве спілкування. Сексуальний інстинкт перетворився на соціальний інструмент, що й зараз існує в людини. Жінки-бонобо зуміли звільнитися від підлеглості α -самцю завдяки сумісним діям, це стало їх винаходом, дозволило зробити соціальний скачок та набути розумність; вони досягли певної перемоги, а подальші соціальні зміни їх не цікавили.

Ймовірно, схожий етап розвитку проходило й людство – жінки вже винайшли соціально-розумну поведінку, а чоловіки ще залишалися на тваринному рівні. Шляхом набуття жінками розумності могло бути групування для протидії агресії самців й кокетство, яке зробило підстави для вибору більш сильного самця. Перший шлях міг утворити суспільство «амазонок» (Кривоший, 2013), яким було простіше все робити самім, ніж чекати, що самець зрозуміє їх бажання та цілі. Так, казка «Червона шапочка» згадує про три покоління жінок, у житті яких не було постійного чоловіка (небезпечний звір, що мешкає у невідпорядкованому світі, де дівчина проходила обряд ініціації) (Трегубов & Трегубова, 2021). Другий шлях міг привести до моногамного устрою – типового для людства. Більш успішними у забезпеченні себе та інстинкту продовження роду були жінки з більш успішним кокетством. Природний відбір при цьому привів сформував жіноче привабливе для чоловіків тіло всупереч втрати частини фізичних можливостей; своїм вибором жінка формувала й тіло чоловіка. Тому у процесі створення людства жінка була первинною.

Скрутні харчові обставини примушували полювати зграями за допомогою симбіозу з собаками, що давало успіх. Жіноче суспільство мало певну організацію та ієрархію. Виявилось, що вже розумна жінка мала собаку, самця та дітей. Жінку такий стан влаштовував, але чоловік відчував дискомфорт. Мабуть у той момент, коли він це усвідомив – став розумним. Можливо це як й у жінок сталося шляхом колективного самоусвідомлення, наприклад, під час невдалого полювання.

Але подолати усталені традиції матріархату могла лише революційна ситуація. Можливим був й еволюційний шлях, коли жінка свідомо залишила собі керування лише сім'єю з керуванням навколишніми подіями через чоловіка. Обидва шляхи могли призвести до поневолення жінки – чоловік приписав собі право володіти жінкою на правах фізично більш сильного. Це може бути змістом фольклорного сюжету «звідництво дівчини» (Трегубов & Трегубова, 2020). Але жіноче кокетство та сформоване привабливе для чоловіків тіло продовжили негласне керування світом.

Історично могли мати місце дві протилежні ситуації. Більш давня: жінка – господар, чоловік – раб; пізніша: чоловік – господар, жінка – невольниця. Велика тривалість цих соціальних станів могла сприяти формуванню генетично обумовлених стереотипів поведінки. Гіпертрофованою формою патріархату є гарем, гіршу форму якого описано у зачині «Тисячі і одної ночі». Виникають питання: існування патріархального суспільства має сенс?, чому стародавні трактати (Махабхарата, Біблія, Коран) описують суспільство як чоловіче та надають жінці другорядну роль?

Більш важливу практичну роль жінка виконувала у скотарському кочовому суспільстві, оскільки завжди залишалася господаркою вдома, коли чоловік був на полюванні або випасі худоби. Так, половці, кочовий народ, ставили жіночі ідоли (кам'яних баб) – як берегинь своєї землі, як тих, що залишаються. Доісламський Близький Схід часів залишків матріархату у деяких племенах ще мав культ богинь, де була зрозумілою смерть чоловіка від кохання. Жінка під час його відсутності могла розгорнути шатер (основа родової організації) в інший бік, що означало «розлучення» (Темкин, 1987). Це схоже на образ Шемаханської цариці А.С. Пушкіна та події у народному персидському романі «Самак-Аяр» (сюжет «дівчина у шатрі»): царевич полював у пустелі чарівного онагра (осла), який привів його до багатого шатра з красунею (за якою доглядала чаклунка), дівчина усипила царевича напоєм; коли він прокинувся – дівчини вже не було, від туги він захворів; чаклунка в образі старця заманила царевича у пастку, як й інших (натяк на утворення поліандрії). Близький сюжет й за Пушкіним: мудрець-чаклун, чарівний півень, смерть царя та його дітей, «А цариця враз пропала / Наче зовсім не бувало». «Самак-Аяр» (рукопис XIII ст.) містить

коптський сюжет, який є найдавнішим витокком «Казки про золотого півника». Цікаво, що більшість казок Пушкіна торкаються взаємовідносин між чоловіком та жінкою.

Варіант поліандрії показує казка «Білосніжка та сім гномів» (з походом дівчини у невпорядкований світ). Тоді зла мачуха виглядає правителькою часів матриархату. Гноми – це натяк на неандертальців, а біла шкіра дівчини й більший зріст вказує на схрещення кроманьйонців та неандертальців. Архаїчний сюжет казки завершується переходом до моногамного патріархату (сюжет також використано Пушкіним). Але, якщо жінка управляє декількома чоловіками, їй немає потреби соціально змінювати суспільство. Сучасне людство на такій концепції розвиватися не могло. А скоріше зупинилося б у розвитку, як і плем'я «бонобо».

Соціальний устрій з конкуренцією за жінку виявився більш динамічним, оскільки чоловіку доводиться бути кращим за іншого чоловіка, а двох кращих не буває (жінка шукає найкращого, чоловік намагається виконати цю роль). Виникла «гра» у закоханість. За Стендалем, закоханість – це відчуття обіцянки щастя. І це замінює щастя. Закоханість і щастя – винаходи людини, які часто стають метою життя, але намагаються досягти її за рахунок інших, оскільки керуються первісними інстинктами.

Первісне жіноче суспільство, де чоловіки допомагають, виявилось менш стабільним, ніж чоловіче зі стабілізуючою жіночою роллю, де жінка залишила собі можливість впливати на суспільство через координацію дій чоловіка. Моногамний устрій мав різні уклади. У Московії жінка у шлюбі була невільницею, а у козаків – товаришкою (Буряк, 2009), це можна побачити й у драмі Лесі Українки «Бояриня». На даний час патріархальна побудова сім'ї частіше вже не пов'язана з роллю жінки або чоловіка у суспільстві. Більш того, жінка, як винахідниця сім'ї почувається у ній зручніше і часто перехоплює лідерство (у полігамній сім'ї-гаремі жінки конкурують вже не з чоловіком, а одна з одною). Тому ідея релігійних трактатів полягає у необхідності стримування як первісних, так й вторинних інстинктів часів матриархату або патріархату. За перськими приказками: «п'яного верблюда можна прикувати ланцюгом, а дівчину, що напилася, – не можна»; «розумна жінка може

фортецю взяти». Безперспективність відсутності смирення розглянув й А.С. Пушкін у казці «Про рибака та рибку».

Релігія сформувала правила успішного існування моногамної сім'ї як цільного організму. Історія про Адаму та Єву у Біблії й Корані, показує, що Бог, чоловік та жінка є вкладеними структурами, тому інша ієрархія буде порушувати логіку існування Бога. Якщо чоловіку у сім'ї не довіряють – він може стати бездіяльним. Виникає необхідність підтримувати його у діях незалежно від їх доцільності та успішності, як й у казці «Що чоловік не зробить – те й добре» (дружина зображає задоволеність діями чоловіка – він відчуває свою значущість, а сім'я є щасливою). Так само рука підкоряється мозку, оскільки не може жити індивідуальним життям, але не стає його частиною. А чоловік повинен відноситись до жінки та дітей, як до тих, хто підлягає первинній турботі. Виникає збалансована система взаємоповаги, яка є успішною для виховання дітей та стабілізації суспільства. Якщо сім'я не додержується цих правил – виникають деформації та конфлікти на підставі застарілих інстинктів. Чоловік та жінка можуть по різному бачити свою роль у сім'ї. Спочатку – це бачення відбувається крізь емоцію кохання. Далі може виявитись, що чоловік шукав наложницю, домробітницю або музу. Жінка бажала мати гаранта фізичної та харчової безпеки, робітника, батька для своїх дітей або реалізувати бажання відданості. Виникає взаємна незадоволеність.

Більш докладно цю проблему дослідив В. Шекспір у комедії «Приборкання норвливої». Тоді це історія не про перемогу жорсткого чоловіка над норвливою жінкою, а про розумну жінку, яка зрозуміла ефективну схему ієрархії взаєностосунків з чоловіком. Чому чоловік проявив жорстокість на початку подружнього життя? Нажаль, логічним шляхом довести необхідність бажаної ієрархії у сімейних стосунках вкрай важко. Тому головний герой привів свою молоду дружину до стану, коли вона сама дійшла висновку, що збалансована сім'я базується на певних правилах. Остання сцена (після трьох весіль) показує, що у двох інших сім'ях спокою не буде.

За логікою - дружина та чоловік у сім'ї повинні бути абсолютно рівними взаємозалежними істотами, які добре ставляться одна до одної. Але така система не

утворює сім'ї як цілісного організму і за наявності навіть незначних зрушень у рівновазі – руйнується. А неповні сім'ї відзначаються наявністю в дітей проявів гіперактивності, що підтвердив проведений тест «Моя сім'я». Діти намагаються «зайняти» вакантне місце дружини або чоловіка. Але створення сім'ї має головною метою виховання дитини в оточенні батька та матері. Для тривалого співіснування чоловіка та жінки, які набули розумність різними шляхами, необхідно врахувати ці шляхи: жінка весь час повинна показувати – що знайшла найкращого, а чоловік – що він найкращий. Рука не повинна стукати по голові, якщо їй буде здаватися, що голова помиляється, голова за своїх дій не може весь час дивитися на руки.

Таким чином, сучасна сім'я переживає кризу. Чоловік тривалий час узурпував владу у сім'ї, але тепер жінка набуває багатьох свобод, звільнена від обмежень традиційного суспільства. Тим не менш, науковцям необхідно більш ґрунтовно підійти до вихідних причин давніх обмежень свобод чоловіка та жінки й сформулювати основи ефективної взаємодії у сучасній сім'ї для усунення дисгармонічних явищ.

REFERENCES

1. Buryak, L.I. (2009). Pravovii status zhinky yak ob'ekt doslidzhennya v ukraïns'kii istoriografii [The legal status of women as an object of study in the Ukrainian historiography], *Ukraïns'kii istorichnii zhurnal*, 1, 190–211 [in Ukrainian].
2. Krachkovskii, I. (1965). *Nad arabskimi rukopisyami* [Over Arabic Manuscripts] M.: Nauka [in Russian].
3. Krivoshii, O. (2013). Amazonki v kolektivnii pam'yati piv-dennoukraïns'kogo stepovogo sotsiumu [Amazons in the collective memory of the South Ukrainian steppe society], *Narodna tvorchist' ta etnologiya*, 4(344), 17–34 [in Ukrainian].
4. Trehubov, D. & Trehubova, I. (2021). Relationship of formulas of calendar-ritual semantics in spring and wedding cycles songs. *Culture of Ukraine*, 72, 45–52 [in Ukrainian].
5. Trehubov, D. & Trehubova, I. (2021). The plot analysis of folk songs with the general formula «seducer of a girl». *Culture of Ukraine*, 69, 46–58 [in Ukrainian].